

On the description of regional lexical differences in spoken Czech

The authors emphasize that differences still exist between dialects in western and eastern parts of the Czech Republic. These differences partly affect the contemporary colloquial form of Czech, especially in urban speech; therefore it is necessary to record it in the dictionaries and grammars now, more than before. The authors implemented a questionnaire survey and tested the mutual knowledge of different expressions among speakers in both parts of the Czech Republic, i.e. in Bohemia, on one side, and in Moravia and Moravian Silesia, on the other. In the lexical and phraseological field, the main differences involve phenomena of everyday life and are part of private, intimate communication.

Keywords: Czech language, dialectal differences, Bohemia, Moravia and Moravian Silesia, lexicon and phraseology, phenomena of everyday life and of private communication.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
Katedra českého jazyka a literatury
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita
Studentská 2
461 17 Liberec
oldrich.ulicny@seznam.cz

K POPISU OBLASTNÍCH LEXIKÁLNÍCH ROZDÍLŮ MLUVENÉ ČEŠTINY

OLDŘICH ULIČNÝ, TEREZA GOCNÍKOVÁ,
LENKA VOPALECKÁ, DOMINIK SPUDIL

1 VÝVOJOVÉ TENDENCE DIALEKTŮ A DIALEKTISMŮ SOUČASNÉ ČEŠTINY

Jak známo, zvláště v období od konce druhé světové války dochází k postupnému omezování specifík českých dialektů v Čechách. Proti tomu na Moravě žijí dialekty dále jen s menšími vývojovými posuny jako prostředek intimní, zejména rodinné komunikace. Přesto se i v Čechách najdou regionální odchylky od tzv. obecné češtiny v geografickém slova smyslu, a to nejen ve zvukové rovině, ale i v jednotlivostech lexikálních včetně slovtvorných, dále v morfologii i v syntaxi, ale i v komunikačním úzu apod.¹ V tomto přehledovém článku s několika dotazníkovými sondami do hodnocení regionalismů a dialektismů u současných mluvčích se zamýšlíme nad možnostmi, které by případný další výzkum současného mluveného jazyka mohl specifiky geografického typu sledovat. Jsme si vědomi toho, že mluvený jazyk se vyvíjí velmi rychle a že rozdíly ve znalostech a ve funkčním a stylovém hodnocení geograficky příznakových výrazů mohou se lišit i generačně.

V nedávné i současné kodifikační i popisné praxi české mluvené češtiny vládne co do popisu oblastní provenience a/nebo užívání jazykových prostředků poněkud nejasná lexikografická praxe, která v některých případech připomíná asymetrický model příznakového označování moravských, resp. slezských lexémů. Bylo by to pochopitelné i z hlediska historického vývoje: národní obrození začalo a hlavně se rozvíjelo v Praze, takže čeština z Čech, jakkoliv ze staršího období vývoje, nicméně lexikálně doplňovaná právě odtud, se stala oficiálním, tj. spisovným prostředkem komunikace obrozovaného národa. Na druhé straně Moravě a zejména Slezsku hrozilo bez pomoci zvenčí, tedy z Čech či přesněji z Prahy, poněmčení. nimi pomálu. Spisovná čeština tedy převzala a i dále přebírá v kodifikační i ryze oblastně české výrazy a tvary bez explicitního označení, srov. *chvátat, zbyde, bydlejí* aj. Na druhé straně byl počet takových výrazů, byť běžně užívaných, v SSČ ve srovnání se SSJČ výrazně omezen. Zcela výjimečně najdeme konstatování o gramatických odlišnostech (obecné?) moravské mluvy, srov. implicitně

/1/ Lingvistické bádání proto v naší oblasti dnes už nemůže zůstat u někdejších dialektologických metod, nezbytné je uchýlovat se k přístupům sociolingvistickým. Je s podivem, že různá specifika městské mluvy velkých měst nebývají popsána v běžných slovnících. Např. brněnský výraz *šalina*, pražské adv. *napřím*o nebo ostravské běžné adj. *fajny* najdeme spíš v korpusech než ve slovnících.

v PMČ, par. 483, o „hovorovém“ skloňování číslovky *dvě sta*, nebo explicitně v MČ 2, s. 486, poněkud nesystémově o moravských tvarech slovesa *házet*.

Pro srovnávání vývoje běžné mluvy na území České republiky existuje dnes již dostatek literatury, srov. Bogoczová 2000, Davidová 1997, Kloferová 2000 aj., jako nejvýhodnější se jeví srovnávání lexikální zásoby. Velkým pomocníkem je tu ČJA, záslužný SNČJ je bohužel teprve ve stadiu několika prvních písmen abecedy. Existují také četné amatérské slovníky nespisovné češtiny, např. Hugo 2006, internetová Čeština 2.0, Morcevník, Moravsko-český slovník aj., které na různé úrovni věnují pozornost výrazům zejména moravského původu na jedné a lexiku slangovému a argotickému na druhé straně. Jednotlivými prvky zájmu o tyto nesouměřitelné oblasti užívání češtiny byly odlišnost, expresivita a aktualizací potenciál, a to jednak z hlediska spisovné češtiny, jednak z hlediska mluvčích z Čech.

2 ODLIŠNOST, NÁPADNOST JAZYKOVÝCH PROSTŘEDKŮ – ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA EXPRESIVITY

Přes všechny unifikující jazykové tendence vyplývající z vyšší míry vzdělanosti, z výraznější migrace obyvatelstva a z vlivu audiovizuálních médií je ve stále významné míře možné odlišnost mluvy moravské či slezské od mluvy v Čechách identifikovat. Jde především o zvukové charakteristiky, segmentální i suprasegmentální, kde však jde o expresivitu nezáměrnou, pocíťovanou jen adresátem (Uličný 1989). Zvuková difference mnohdy připomíná obdobné jevy slovenské či polské, v městské mluvě pak někdy sleduje německý základ, jakkoliv deformovaný. Jde tu např. o vyšší či vysokou frekvenci hlásek mimo fonematickou strukturu českých dialektů v užším slova smyslu, srov. výrazy jako *galán*, *gatě*, *glgat*, *gómat*, *gramlavý*, *guča*, *rozglábený*, *vygajdaný*, *pagáč*, *fragál*, *nadžgat*, *omigat*, *ščágat/cágat*, *džognout* aj. Obdobně působí frekventovaná odlišnost hláskových skupin ve výrazech *bloncat*, *čabrat*, *plantat se*, *mlaštit*, *napučný*, *hrča*, *ochvístnout*, *babóňat*, *štěrchat*, *šáší* apod. Nejednou jde pouze o mírné hláskové nebo slovotvorné odchylky od obecné nebo hovorové češtiny, srov. *vyžďárat* – *vyštárat*, *ťula* – *ťululum*, *šmatlat* – *šmajdat*, *tragač* – *trakař*, *čepka* – *čepice*, *smola* – *smůla*, *dlážka* – *podlaha* aj. Řada expresivních výrazů má původ v němčině, např. *švonec*, *rýna*, *sichrhajska*, *šráky*, *cvargle* aj., jinde jde o rozdílnou stylizaci obrazu světa: *rýsováček* – *připínáček*, *zhnilý* – *líný*, *zhlavec* – *polštář*, *zastrouhnout* – *ořezat tužku*, *vykroutit* – *vyždímat prádlo*, *plytký* – *mělký talíř*, *šňůrky* – *tkaničky*, *smyčka* – *klička* aj.

3 EXPRESIVITA MLUVY A POSTOJE MLUVČÍCH K NÍ

Běžně mluvená čeština je přirozeně expresivní nikoli primárně z hlediska svých mluvčích, nýbrž z hlediska adresáta či hodnotitele z jiné jazykové oblasti. Odlišnost od mluvy většinové populace ovšem vytváří vědomí vlastní jinakosti i u mluvčích menšinových, pokud jsou filologicky aktivní, takže si svou expresivitu uvědomují; zásadní roli tu hraje vzdělání a výuka ve spisovné češtině, jakož i současný mediální boom provázený veřejnými projevy ve spisovné nebo obecné češtině. Atraktivita odlišnosti, k níž nezřídka patří i vulgarita, by však neměla zastírat, že existují i výrazy běžně užívané zvláště pro jevy a činnosti denního života větší nebo menší komunitou moravských či slezských mluvčích dodnes. Těmto výrazům bychom se chtěli v této problematice postat věnovat především.

3.1

Základním výzkumným krokem v dané situaci bylo zjištění, zda a jak postihují současné zdroje, resp. i starší výkladové slovníky češtiny oblastní moravské i české výrazy, které předpokládáně patří do kultivovanější chápání mluvených neoficiálních komunikačních situací. Vyhýbáme se tedy nadávkám a vulgarismům, slangismům a argotismům, expresivitu lexémů posuzujeme z hlediska vyloženého zde v odst. 2. Cílem výzkumu bylo tedy jednak zjistit, zda se oficiální výkladové slovníky, zvláště SSČ, dostatečně vyrovnávají s regionálním původem jednotlivých výrazů, a jednak zda jejich kvalifikátory nejsou uplatňovány asymetricky. Excerpovány byly i zdroje, které přinášejí doklady převážně z oblastí profánního života, často s příznakem expresivním, srov. internetové slovníčky Morcevník nebo Moravsko-český slovník, ale také SNČJ, seriózní akce akademického Ústavu pro jazyk český s názvem *Slovník nářečí českého jazyka*, z něhož byla v době práce na rukopisu přístupná písmena A – C, z dalších z rejstříku či hesláře omezeně některá hesla. V mluvených korpusech pak odezva na dotazy nebyla – nijak překvapivě – příliš bohatá, zato ve specializovaných pracích Bláha (v tisku) a Uličný (2005) se našly výrazy, které lze považovat za živé i v mluvě mladších generací. Významným zdrojem informací byly také dotazníkové akce.

4 PŘÍSTUP STARŠÍCH SLOVNÍKŮ A DALŠÍCH ZDROJŮ

Oba naše starší výkladové slovníky se zabývají popisem dialektismů či regionalismů v různé míře. Příruční slovník jazyka českého, přístupný v digitalizované formě, užívá kvalifikátory mor. a dial. a jejich kombinaci, systém nevyhledává hesla s kvalifikátory čes., nář., či obl. nebo pod. Kvalifikátor mor. (s minimálním počtem vyhledaných hesel) se tedy jeví jako asymetrický, na

druhé straně kvalifikátor dial. označuje nejen výrazy moravské, slezské či jiné, ale i české, avšak jejich původ nerozlišuje, srov. dial *brslenky* u Raise i dial. *borak* u V. Martinka či A.C. Nora. Nářečí a oblastním výrazům je tu však věnováno velmi mnoho místa, byť zřejmě méně než v SSJČ (srov. dále), hesel s označením dial. je v PSJČ 4282.²

Slovník spisovného jazyka českého už liší kvalifikátory obl. mor., s počtem 189 výskytnů, a obl. čes. s 64 výskyty, přistupuje tedy k oblastnímu popisu symetricky, avšak označení obl. s frekvencí 502 (např. *cácorka*, předmluva par. 19, v heslu pak další význam obl. *konipas*, nebo kvalifikátor nář., frekvence 5734) stejně jako Příruční slovník rozdíl mezi nářečními či oblastmi neexemplifikuje. Tyto slovníky nejsou ovšem nářeční, přesto zahrnutí všech výrazů chápaných jako nářeční pod jeden kvalifikátor je – uvážíme-li bohatou nářeční rozrůzněnost té doby – poněkud matoucí. Srov. *baně* house vých. vs. *baně* široké kalhoty han. U hesla *baňa* zase na první pohled zarází, že mor. hlásková podoba i skloňování přesto autory nevedla k označení těchto ani dalších výrazů k označení obl. mor., srov.

„**baňa**, -ně ž. 1. nář. *políček, pohlavek*: dát, dostat baňu 2. nář. *hliněná nádoba*: b. kořalky; ♦ mračit se, hledět jako hrom do baně *nepřívětivě, neurvale*: mít nohu jako b. *silně napuchlou*“

Nářeční příslušnost si ovšem může znalý uživatel slovníku odvodit podle zdrojů, srov. *casnovat* – *Mrštík, nebo cicmat se* – Bass, Neff.

5 KVALIFIKÁTORY V SSČ A KATEGORIZACE VYBRANÝCH VÝRAZŮ

V posledním vydání Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost byly uplatňovány kvalifikátory obl. mor., obl. čes., mor., čes., obl. Srov.

obl.: *burčák, čakan, hřebčinec, slunko, švarný, turek* (dýně, tykev), *zelinka* (nezralý plod), *zemák*; obl. expr: *slíznout* (výprask)

obl. čes.: *kytka, mrzet* (mrzí mě, že tam mám jít – nemám náladu), *řípa*, *teplota* (horečka); obl. čes. expr: *fukěř, fukýř*

/2/ Lexikální bohatství PSJČ poskytuje zajímavé možnosti výkladu vývojových tendencí výrazů a jejich variant s pomocí listkového katalogu. Výraz *čtvrka*, typický pro moravský běžně mluvený úzus, lze díky oskenovaným lístkům lexikálního archivu Ústavu pro jazyk český sledovat zhruba od r. 1850. Podoba *čtyřka/čtyrka* se objevuje nejdříve od r. 1923. PSJČ má podobu *čtyrka* jako ob., základní je *čtvrka*. Dá se tedy usoudit, že podoba *čtvrka* je původní na celém českém území, aby byla později v Čechách vystřídána variantou *čtyrka*, zatímco na Moravě starší podoba zůstala. Tento výraz patří ovšem mezi zmíněné výrazivo profánního charakteru, jeho oblastní varianty však nejsou zaznamenány ani v SSJČ.

obl. mor.: *dědina*, *duchna*, *nalíčit* (nabílit), *rež*, *slípka* (slepice), *sodovka*, *stařenka* (prarodička), *stolař*, *struha*, *těž*, *tvářůzek*.

Ve srovnání s uváděním geografického původu lexikální zásoby zvláště v SSJČ je to jistě velký krok vpřed, avšak poněkud zarazí jistá nesystematičnost výběru těchto lexikálních jednotek. Vzhledem k tomu, že o frekvenci jednotlivých výrazů nebyly v době vydání SSČ známy žádné údaje, zbývá hledisko pragmatické: vybrané výrazy patří k označování jevů, činností a událostí každodenního života. Toto hledisko profánnosti výrazu či obratu lze postavit do protikladu k sémantice kulturnosti nebo odbornosti lexému či celé třídy, srov. *dědina* – *vesnice* – *obec* apod. Kvalifikátory geografického původu výrazu v SSČ se dají shromáždit do několika skupin či tříd; ty ovšem mohou být vzájemně prostupné. Srov.

5.1

jídlo, nápoj, suroviny k nim: *burčák*, *rež*, *řípa*, *sodovka*, *turek*, *tvářůzek*, *zemák*

5.2

zvířata a rostliny: *hřebčinec*, *kytka*, *slípka*, (ale i *turek*, *zemák*, *řípa*)

5.3

příroda a život v ní: *fukěř*, *slunko*, *struha*

5.4

lidé, jejich atributy a činnosti: *stařenka*, *stolař*, *teplota*, *švarný*, *zelinka*, *mrzet*, *nalíčit*, *dědina*, *slíznout* (být potrestán)

Tento seznam vzbuzuje některé otázky. Uvádí se tu *stařenka* jako oblastní označení babičky, avšak nikoli také *stařeček* jako označení dědečka. *Sodovka* je sice (starší) výraz pro (barevnou) limonádu, ale už se neuvádí rovněž starší *sifon* pro označení nebarevné sodovky. Není jasné, proč jako oblastní nejsou označeny nebo uvedeny živé výrazy nebo jejich podoby jako *oškvarky*, *koblih*, nebo není zařazena *cmunda*, *pletýnka* či *kyška* ze skupiny 5.1, nebo *okurek*, *trnka* (švestka), *hrozny* (víno), *haluz*, *kačena* ze skupiny následující. Do skupiny 5.3 by se jistě dobře hodilo označení oblastního původu nebo úzu pro výrazy *kaluž*, *ryna* (okap), *střechýl*, *šáší* (šustí). Poslední skupina by pak byla nejpočetnější: *deska* (prkno), *hadra*, *lenoch* (podložka na psaní), *papuč*, *špice* (dráty v kole), *žebr* a jeho *špruše*, *suk* (uzel), *kšandy*, *šráky*, *gatě* aj., jakož i slovesa jako *cukat se* (čes.), *chromat*, *šmatlat*, *kudlit vlasy*, *ložit*, *pokřčit*, *pokřčený* – pomuchlaný, *šterchat*, *umývat si ruce* (mor.), *zasedá mi* – dusím se jídlem, *zatmít* – zpozdit se za tmy, *zavazet* – překážet aj. Některé výrazy uvedené v SSČ jsou také i v rámci mor. oblasti omezené (*těž*), jiné knižní nebo jen folklorní (*švarný*).

6 SPECIFIKA ČESKÉ NESPISOVNÉ MLUVENOSTI V ČECHÁCH

Jak jsme uvedli a jak je známo, proces nivelizace českých dialektů v užším smyslu je daleko výraznější než týž proces na Moravě a v Čechách. Přesto se oblastní rozdíly najdou i zde, zvláště na okrajích původního českého osídlení, tj. zejména v severovýchodních a jihozápadních Čechách. V souladu se stále mohutnější urbanizací bude třeba se soustředit na specifika městské mluvy, která jsou proti českým městům výrazně odlišná zvláště v Brně a v Ostravě. Tato problematika není řádně prozkoumána – vzniká totiž falešný dojem, že většina obyvatel země ovládá obecnou češtinu aktivně. Je jisté, že zvláště některé původně české profanismy a kontaktní výrazy už na Moravě vytlačily nebo vytlačují prostředky domácí, srov. přitakací *jo*, kontaktní *hele*, označení *kluk*, *holka*, *být v pohodě*, slovesa jako *koukat se* a některé další. Na druhé straně si některé výrazy v běžné komunikaci v Čechách zachovávají z hlediska moravskoslezského diferenční charakter jako *chvátat*, *klacek*, *kšandy*, *kutálka*, *čmoud*, *domáknout se*, *čuník*, *flák (masa, cesty)*, *kytka* aj.; srov. např. slovníček tzv. obecné češtiny ve Sgall-Hronek (1994). Řada těchto a dalších živých čechismů není v posledním výkladovém slovníku, v SSČ, zachycena; před připravovaným novým výkladovým slovníkem ASSČ stojí tedy koncepční otázka, zda, jak a do jaké míry je vhodné oblastní výrazy zachycovat a popisovat.

7 KONCEPCE NOVÉHO, AKADEMICKÉHO
VÝKLADOVÉHO SLOVNÍKU

K připravovanému Akademickému slovníku spisovné češtiny (srov. Uličný 2018a) byla zformulována teoretická východiska v publikaci Kapitoly 2016; na stránkách akademického ústavu byl také publikován text hesel pod písmenem A. Zde pouze konstatujeme (srov. Uličný 2018b), že jestliže by mělo jít skutečně o slovník *současné* češtiny, pak podle koncepce Kapitoly by nebyl výsledným dílem slovník střední, jak tvrdí autoři, nýbrž velký. Základní problém Kapitoly vidíme jednak v pouhém přejmenování zaužívaného kvalifikátoru obecné češtiny kvalifikátorem *kolokv* a kvalifikátoru hovorovosti označením *kolokv* s šipkou nahoru. Z hlediska tématu tohoto článku je podstatné nesprávné a zavádějící pojetí kvalifikátorů *region* a *dialekt*. Domníváme se proto, že je nejvyšší čas zpracovat novou koncepci kvalifikace jazykových prostředků současné mluvené češtiny z hlediska oblastního původu a užívání.

Aktuální přehled skutečně užívaných lexikálních výrazů v běžné moravské mluvě jsme našli v práci Bláha (v tisku) a Uličný (2005). S jejich využitím

jsme zpracovali dva dotazníky, zveřejnili je na internetu a rozeslali je na různé mailové adresy.

8.1 DOTAZNÍK Č. 1

UŽÍVÁNÍ NÁŘEČNÍCH A NADNÁŘEČNÍCH VÝRAZŮ

Dotazník je zprostředkováván serverem survio.cz. Dotazník obsahující otevřené i zavřené otázky je chápán jako příspěvek k vyhodnocení současných tendencí ve znalosti a užívání specifických moravských nebo českých nářečních výrazů v běžné mluvené komunikaci a je zaměřen na respondenty se zájmem o český národní jazyk a jejich rodný kraj.

Po úvodní části dotazníku, která se táže na pohlaví, věk, vzdělání, zaměstnání a oblast, ze které respondent pochází, následuje část obsahující jednotlivé výrazy, u nichž respondent uvádí, zda je užívá a zná, případně odkud (z oblasti, kde bydlí, nebo odjinud).

Možnosti, jak vytežit výsledky dotazníku, jsou dvojího druhu. Prvním je zobrazení odpovědí jednotlivých respondentů, druhým pak grafické vyjádření procentuálního zastoupení u jednotlivých možností odpovědi. Hlavní nevýhodu dotazníku spatřujeme v obtížném dohledání odpovědi konkrétních respondentů. Další z nevýhod dotazníku je jeho rozsah 36 položek, který může respondenta na první pohled z důvodů časové náročnosti odradit. Výhodou je snadná dostupnost na internetu, která umožňuje zapojit široké spektrum respondentů i snadné šíření. Dotazník je přehledně strukturovaný a není příliš časově náročný.

Ukázka odpovědi na jednu otázku dotazníku č. 1 Užívání nářečních a nadnářečních výrazů:

Jsem Žena ✓

Věk 31 až 40 let ✓

Dosažené vzdělání vysoká škola humanitního zaměření ✓

Zaměstnání: učitel ✓

Jsem z Moravy, Čech ✓

Nejvíce jsem byl/a ovlivňován/a mluvou lidí v okrese a městě Jablonec nad Nisou a Olomouc ✓

Výrazy:

Na bok (ve smyslu na stranu) užívám/znám z rodného kraje / **odjinud** ✓

neužívám, ale znám pasivně z rodného kraje

neužívám, znám pasivně odjinud

neznám

8.2 DOTAZNÍK Č. 2

UŽÍVÁNÍ NÁŘEČNÍCH A NADNÁŘEČNÍCH VÝRAZŮ

Tento dotazník k našemu průzkumu jsme vytvořili na internetovém serveru anketovnik.cz. Získali jsme odpovědi padesáti šesti respondentů různého věku, vzdělání i různého bydliště ze všech nářečních oblastí ČR. Hlavní nevýhodu spatřujeme v tom, že respondent si někdy (možná i většinou) není vědom, odkud ten který výraz zná, a tak má dojem, že všechny výrazy, které slyšel, zná z domova.

Ukázka odpovědí na všechny otázky dotazníku č. 2:

žena 41 až 50 let, dosažené vzdělání: stř. škola, úřednice, Moravanka,
nejvíce ovlivněna mluvou v okr.: Zlín, Napajedla

Výrazy:

BAČKORA: užívá, zná z rodného kraje

BAČKORY: neužívá, zná z rodného kraje

BOREC: neužívá, zná z rodného kraje

BOTA: užívá, zná z rodného kraje

ČAPĚT/ČUPĚT: užívá, zná z rodného kraje

ČEPKA: neužívá, zná z rodného kraje

DESKA: užívá, zná z rodného kraje

HADRA: užívá, zná z rodného kraje

CHROMAT: neužívá, zná z rodného kraje

KAPKU: užívá, zná z rodného kraje

KRAPET: užívá, zná z rodného kraje

KUDLIT: neužívá, zná z rodného kraje

KUTÁLKA: nezná

KYŠKA: užívá, zná z rodného kraje

MĚCH: neužívá, zná z rodného kraje

MUCHLAT SE: užívá, zná z rodného kraje

NAJEZENÝ: užívá, zná z rodného kraje

OKOUPAT SE: užívá, zná z rodného kraje

PANTOK: užívá, zná z rodného kraje

PLACATKA: neužívá, zná z rodného kraje

PLESKAČKA: užívá, zná z rodného kraje

RÝNA: užívá, zná z rodného kraje

STŘECHÝL: užívá, zná z rodného kraje

ŠPRUŠLE: užívá, zná z rodného kraje

VYKROUTIT PRÁDLO: nezná

ŠTAFLE: užívá, zná z rodného kraje

ZASEDÁ MI: nezná

ZASET: užívá, zná z rodného kraje

ZATMÍT: užívá, zná z rodného kraje
 ZMUCHLAT: užívá, zná z rodného kraje
 ZAHAMTAT: nezná
 SUK: užívá, zná z rodného kraje
 OŠKVARKY: neužívá, zná z rodného kraje
 POZODNÁŠET: neužívá, zná z rodného kraje
 BUCHTA: neužívá, zná z rodného kraje
 DECHNA: nezná
 LENOCH: užívá, zná z rodného kraje
 CMUNDA: neužívá, zná z rodného kraje
 TRNKA: užívá, zná z rodného kraje, užívá ve smyslu „švestky“
 ZBASTLIT: nezná

8.3

Dotazníky ukázaly – při patřičné míře nedůvěry k výkonům některých respondentů, že vzájemná znalost oblastních výrazů je značně vysoká v rovině pasivní znalosti. V prvním dotazníku, který vyplnilo 113 respondentů, je patrnější neznalost speciálnějšího moravského výraziva u mluvčích z Čech, např. *haluz* nezná 44,9 %, *křivák* 77,9 % respondentů, ale kupodivu běžný mor. výraz *pokřčit* (pomuchlat) není znám 58,4 % a *rýsováček* 71,7 % respondentů. Porovnání v opačném směru ukazuje, že moravští mluvčí mají k specifikům mluvy v Čechách kladný vztah, např. *drobátko* nezná jen 4,6 % a nepoužívá 69,4 % moravských respondentů, tzn. tento výraz zná přinejmenším téměř 70 %. V případě výrazu *chvátat* je to obdobné, nezná ho 3,1 % a nepoužívá 65,2 % dotázaných Moravanů. Na druhý dotazník odpovědělo 57 respondentů a výsledky jsou následující: výraz *kutálka* sice neznalo 84,7 % Moravanů, výraz *deska* (prkno) ale znalo 63,6 % Čechů z Čech – možná tu hrála roli skutečnost, že třetina těchto respondentů pochází z východních Čech, kteří jak známo mají k moravskému lexiku obvykle blíží.

Jak se zdá, ani dotazníková akce nedává jednoznačné odpovědi, které oblastní výrazy do nového/ých slovníku/ů (ne)zařadit. Ani korpusové údaje nedávají jednoznačnou odpověď: v tištěných korpusech jde převážně o pisatelskou stylizaci, v korpusech mluvených se vzhledem k technice záznamu mluvených projevů hledané výrazy buď neobjeví vůbec, nebo v závislosti na tématu rozhovoru. Na základě vyhodnocení našich dotazníků a dalších cit. prací (Bláha v tisku, Uličný 2005) předkládáme proto návrh na zařazení výrazů, některých jejich významů či užití s kvalifikátorem obl., mor. nebo obl. mor. a dále čes., obl. čes. apod. do budoucího výkladového slovníku současné češtiny. Bohužel není k dispozici celý SNČJ, proto některé naše návrhy nemusí být přesně situovány do geografických oblastí češtiny, jiné mohou být zastaralé, jiné výrazy mohou v našem návrhu chybět. Záměrně se zde držíme pouze výrazů původu v podstatě venkovského a profánního, nové výrazy vzniklé v městském prostředí bude nutno po všech stránkách zkoumat.

Srov. např. brněnské označení tramvaje *šalina*, politický slang *komančové*, *samet*, *lídryně*, dále víceméně ustálené a zaužívané výrazy z různých nových profesí i z oblasti života mladých lidí, jako např. *demosnímek*, výrazy z tzv. reklamštiny či webštiny apod. Srov. i Neomat, Hugo 2006, Čeština 2.0 aj.

8.4

V návrhu volíme sémantické skupiny obdobně jako výše v odst. 5.

Jídlo, nápoj, suroviny a další aspekty:

- (obl.) MOR.: *burčák*, *rež*, *sodovka*, *tvarůžek*, *zemák*, *pletýnka*, *hrozny*, *solnička*, *zásmažka*, *okurek*, *brambor*, *koblih*, *kyška*, *plytký talíř*, *trnka*, *zasedá mi*, *pleskačka*, *šufánka*, *oškvarky*, *křivák* (nůž)
- (obl.) ČES.: *řípa*, *turek*, *cmunda*, *placatka*

Zvířata a rostliny:

- (obl.) MOR.: *hřebčinec*, *slípka*, *kačena*
- (obl.) ČES.: *kytka*, *čuník*

Příroda a život v ní:

- (obl.) MOR.: *slunko*, *struha*, *metla*, *ztereělý*, *kaluž*, *zatmít*, *haluz*, *rýna*, *střechýl*, *flák* (masa, cesty)
- (obl.) ČES.: *fukěř*, *čmoud*

Lidé, jejich atributy a činnosti:

- (obl.) MOR.: *stařenka*, *stařeček*, *stolař*, *nalíčit*, *dědina*, *navrchu*, *na bok*, *papuč*, *čepka*, *šráky*, *deska*, *gatě*, *hadra*, *chromat*, *chudý*, *kudlit vlasy*, *lozit*, *packat*, *papuč*, *pokřčit* (*papír*), *rožnout*, *shnilý* (*zh-*, *líný*), *šmatlat*, *špice*, *špruše*, *žebř*, *štěrchat*, *vykroutit prádlo*, *zaset* (*založit*), *suk* (*uzel*), *zasukovat*, *zastrouhnout tužku*, *zavazet*, *bývat* (*bydlet*), *rýsováček*, *dlážka*, *zem* (*podlaha*), *čapět/čupět*, *lenoch* (*podložka na psaní*), *okoupat se*, *umývat si ruce*, *praštit se*, *čtverka*, *spadnout* (*upadnout*), *šalina*, *borec* (*muž*)
- (obl.) ČES.: *teplota*, *zelinka*, *mrzet*, *slíznout* (*být potrestán*), *cukat se*, *domáknout se*, *drobátko*, *krapet*, *krapánek*, *kapku*, *z/muchlat (se)*, *kšandy*, *kutálka*, *připínáček*, *veselka*, *chvátat*

9 ZÁVĚR

Pokusili jsme se navrhnout několik skupin oblastně příznakových výrazů pro zařazení do budoucího výkladového slovníku češtiny. Domníváme se, že udržení slovníkové difference spisovnost – nespisovnost je z uživatelského hlediska nevyhnutelné, zároveň však expresivitu spojenou s oblastní charakteristikou za nespisovnou nepovažujeme. Expresivita oblastnosti je v zásadě

charakteru adherentního, avšak protože vzniká zejména v komunikačních situacích (neoficiálních a neveřejných při konfrontaci mluvčích z různých oblastí češtiny), lze ji v rámci vžitě klasifikace považovat zároveň za kontextovou. Inherentní expresivita zvukového typu má obvykle povahu intimnější, je typická pro uživatele téže oblastní variety češtiny, jeví se tedy jakožto objekt obecné informovanosti lexikografické méně vhodnou. Četné lexikální, zvukové a morfologické difference projevů oblastně příznakových nabývají povahy komunikačních dominant, takže je na místě je přes jejich částečný a postupný ústup zachycovat. Lexikální oblastní difference se týkají zejména profánní sémantické sféry a mají stylovou platnost. Lexikografický popis by se neměl tomuto typu výrazů vyhýbat, protože mluvčí si nadále vytvářejí profánní neologismy zvláště v novém urbánním prostředí, které starou kreativitu rurální střídá a proměňuje; těmito výrazy se v naší stati nezabýváme.

LITERATURA

BLÁHA, Ondřej

Moravian Czech. *Cahiers de l'Institut de Linguistique et des Sciences du Langage*, N°51 (vyd. Faculté des Lettres, Université de Lausanne), rozsah 12 stran v rukopise, po recenzním řízení. V tisku

DAVIDOVÁ, Dana a kol.

1997 *Mluvená čeština na Moravě* (Ostrava: Filozofická fakulta OU)

HUGO, Jan

2006 *Slovník nespisovné češtiny* (Praha: Maxdorf)

KLOFEROVÁ, Stanislava

2000 *Mluva v severomoravském pohraničí* (Brno: Masarykova univerzita)

KOCHOVÁ, Pavla – OPAVSKÁ, Zdeňka (eds.)

2016 *Kapitoly z koncepce akademického slovníku současné češtiny* (Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR)

SGALL, Petr – HRONEK, Jiří

1992 *Čeština bez příkras* (Praha: H et H)

ULIČNÝ, Oldřich

1989 „Expresivita a překlad krásné prózy“; *Slavica Pragensia* 32, AUC, Philologica 4–5, s. 329–354

2001 „Jazykové a jazykovědné aspekty současného stavu národního vědomí v České republice“; in Malíř, Jiří – Vlček, Radomír, eds., *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek* (Brno: Matice moravská), s. 213–219

2004 „K moravským aspektům současné češtiny“; *Studia moravica*, vol. 1. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica* (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 71–74

2005 „Tož věil neco vo tém nerealnym projektu tej spisovné moravštiny“; in Uličný, Oldřich, ed., *Euro litteraria & Euro lingua, Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis, Series Bohemistica* (Liberec: Technická univerzita v Liberci), s. 275–280

2018a Funkce adjektiva akademický v názvech publikací ÚJČ AV ČR in *K Akademické gramatice spisovné češtiny Františka Štíchy a kol.* V tisku

2018b Recenze publikace KOCHOVÁ, P. – OPAVSKÁ, Z. (eds.) (2016): *Kapitoly z koncepce akademického slovníku současné češtiny*. V tisku

INTERNETOVÉ ZDROJE

ASSČ = Akademický slovník spisovné češtiny

<http://www.ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/>

Moravsko-český slovník

http://home.tiscali.cz/cb613548/sl_vse.php.htm

Morcevník moravsko-český slovník

<http://www.morcevnik.cz/stranky/vety.htm>

Neomat

<http://www.neologismy.cz/>

Příruční slovník jazyka českého

<http://psjc.ujc.cas.cz/>

SNČJ = Slovník nářečí českého jazyka

<https://sncj.ujc.cas.cz/>

SSČ = Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost v elektronické podobě na CD-ROMu (Praha: Leda), 2004, 2., opravené a doplněné vydání

SSČJ = Slovník spisovného jazyka českého

<http://ssjc.ujc.cas.cz/>